

O'QISH DARSLARIDA TANQIDIY FIKIRLASHNI SHAKILLANTIRISH

Mirzaliyeva Dildora Muhammadzoirsho qizi*Qo'qon Universiteti Andijon Filiali**Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti**Boshlang'ich ta'lim 25_07*dildoramirzaliyeva3@gmail.com +998(93)415 87 07*Ilmiy raxbar: Qo'ychiyeva Zarnigor*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'qish darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasi pedagogik, psixologik va metodik jihatdan atroflicha yoritilgan. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat matnni o'qib tushinishi emas, balki uni tahlil qilishi, muallif g'oyasini baholashi, o'z fikrini asoslab bera olishi ham muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, o'qish darslari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun eng qulay fanlardan biri sifatida talqin qilinadi. Maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmuni, uning o'quvchilarning intellektual rivojlanishidagi o'rni va ahamiyati ochib berilgan. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoga turli nuqtai nazardan yondashish, dalillarni solishtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi. O'qish darslarida matn ustida ishlash jarayonida savol-javob, munozara, klaster, insert, konseptual jadval, "aqliy hujum", rolga kirish kabi interfaol metodlardan foydalanish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada badiiy va ilmiy-ommabop matnlar asosida ishlash, matn mazmunini tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali g'oyalarni ajratish, muallif pozitsiyasini aniqlash hamda o'quvchining shaxsiy munosabatini bildirishga yo'naltirilgan topshiriqlarning didaktik ahamiyati yoritilgan. O'qish darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishi, mantiqiy fikrlashini rivojlantirishi va ta'lim sifati samaradorligini ta'minlashda muhim omil ekanini ta'kidlanadi. Maqola umumta'lim maktablari o'qituvchilari, pedagogika yo'nalishidagi talaba va magistrantlar hamda ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarni qo'llashga qiziquvchi mutaxassislar uchun metodik jihatdan foydali manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Tanqidiy fikrlash, o'qish darslari, matn tahlili, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkur, ta'lim samaradorligi

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlar tezkor almashinuvi sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy jamiyatda shaxs nafaqat bilimlarni egallashi, balki ularni tahlil qila olishi, turli manbalardan olingan ma'lumotlarga tanqidiy yondashishi, asosli xulosa chiqarishi va o'z nuqtai nazarini

erkin ifoda eta bilishi zarur. Shu sababli umumta'lim maktablarida, xususan, o'qish darslarining mazmuni va metodikasini tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. O'qish darslari boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilarning tafakkuri, nutqi hamda dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu darslar orqali o'quvchilar matnni ongli o'qish, mazmunini anglash, muallif g'oyasini tushunish bilan birga, o'qilgan material yuzasidan fikr yuritish, savollar qo'yish va baholash ko'nikmalarini egallaydi. Aynan shu jarayonlar tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Shu bois o'qish darslarini an'anaviy yodlash va qayta aytib berish bilan cheklab qolmasdan, o'quvchini faol fikrlovchi subyekt sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi o'qish darslariga bo'lgan talablarni yanada oshirmoqda. O'quvchi matndan faqat axborot olish bilangina cheklanmay, balki undagi g'oyalarni tahlil qilishi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashi, turli nuqtai nazarlarni solishtirishi va shaxsiy munosabatini bildiradi olishi lozim. Bu esa o'qituvchidan dars jarayonini to'g'ri rejalashtirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metod va texnologiyalarni samarali qo'llashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada o'qish darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda amaliy jihatlari yoritib beriladi. O'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, matn ustida ishlashning samarali usullari hamda interfaol metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Tanqidiy fikrlash bu shaxsning ma'lumotlarni ongli ravishda qabul qilishi, ularni tahlil qilishi, baholashi va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash o'quvchining faqat tayyor bilimlarni yodlab olishi bilan cheklanmasdan, balki o'rganilayotgan mavzuga nisbatan faol va mustaqil munosabat bildirishini ta'minlaydi. Bu ko'nikma o'quvchilarda savol berish, muammo qo'yish, dalillarni solishtirish hamda turli nuqtai nazarlarni tanqidiy baholash orqali shakllanadi. O'qish darslarida tanqidiy fikrlash asosan matn ustida ishlash jarayonida rivojlanadi. O'quvchi matnni o'qib, uning mazmunini tushunish bilan birga, muallifning asosiy g'oyasini aniqlaydi, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho beradi va voqealarga o'z munosabatini bildiradi. Bu jarayonda "Nima uchun?", "Qanday xulosa chiqarish mumkin?", "Muallifning fikriga qo'shilasizmi?" kabi savollar o'quvchining tafakkurini faollashtiradi va tanqidiy yondashuvni kuchaytiradi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash o'quvchilarda mantiqiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va fikrini asoslab bera olish malakalarini rivojlantiradi. O'qish darslarida turli interfaol metodlar, munozaralar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllanadi. Natijada o'quvchi matnni chuqurroq anglaydi, bilimlarni real hayot bilan bog'lay oladi va o'z intellektual salohiyatini namoyon eta boshlaydi. O'qish darslari

umumta'lim maktablarida o'quvchilarning bilim olish jarayonida muhim o'rin tutuvchi fanlardan biri bo'lib, u nafaqat savodxonlikni shakllantiradi, balki o'quvchilarning fikrlash, tahlil qilish va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu darslar orqali o'quvchilar badiiy, ilmiy-ommabop va axborot matnlarini ongli o'qish, ularning mazmunini anglash hamda muallif g'oyasini tushunish ko'nikmalarini egallaydilar.

O'qish darslarining asosiy vazifalaridan biri o'quvchini faol o'quvchi sifatida shakllantirishdir. Bu jarayonda o'quvchi matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, savollar qo'yuvchi va baholovchi subyektga aylanadi. Aynan shu xususiyat o'qish darslarini tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhitga aylantiradi. Matn mazmuni yuzasidan savol-javoblar tashkil etish, muammoli vaziyatlar yaratish va bahs-munozaralar olib borish orqali o'quvchilarning fikrlash faolligi oshiriladi. Shuningdek, o'qish darslarida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida qo'llaniladigan metod va topshiriqlar o'quvchilarni erkin fikr bildirishga, o'z qarashlarini asoslashga va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashishga o'rgatadi. Natijada o'qish darslari nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi, tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi muhim ta'limiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Matn tahlili o'qish darslarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Matnni tahlil qilish jarayonida o'quvchi o'qilgan materialni yuzaki qabul qilish bilan cheklanmay, balki uning mazmuni, tuzilishi, asosiy g'oyasi va muallif pozitsiyasini chuqur anglashga intiladi. Bu esa o'quvchilarda mantiqiy tafakkur va tahliliy yondashuvni rivojlantiradi. Matn tahlili jarayonida o'quvchilar asosiy va ikkinchi darajali axborotlarni ajratish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, voqealar ketma-ketligini tushunish hamda qahramonlar xarakteriga baho berish kabi ko'nikmalarni egallaydilar. Badiiy matnlar orqali o'quvchilarning emotsional va estetik tafakkuri rivojlansa, ilmiy-ommabop matnlar orqali faktlarga asoslangan fikr yuritish, dalillarni solishtirish va umumlashtirish qobiliyatlari shakllanadi. Shuningdek, matn tahlili o'quvchilarning mustaqil fikr bildirishini rag'batlantiradi. O'qituvchi tomonidan beriladigan ochiq savollar, muammoli topshiriqlar va ijodiy vazifalar o'quvchini matn mazmuniga tanqidiy yondashishga undaydi. Natijada o'quvchilar o'qilgan matn yuzasidan shaxsiy xulosalar chiqaradi, muallif fikriga o'z munosabatini bildiradi va bilimlarni amaliy hayot bilan bog'lay oladigan darajaga yetadi.

Interfaol metodlar bu ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol hamkorlikka asoslangan, o'quvchini dars markaziga qo'yuvchi zamonaviy o'qitish usullaridir. O'qish darslarida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni erkin fikrlashga, o'z nuqtai nazarini asoslab berishga va boshqalarning fikrini tahlil qilishga o'rgatadi. Aynan shu jihatlari bilan interfaol

metodlar tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qish darslarida keng qo‘llaniladigan interfaol metodlarga “aqliy hujum”, “klaster”, “INSERT”, “B-B-B (Bilaman – Bilishni xohlayman – Bildim)”, munozara, rolga kirish va guruhlarda ishlash kabi usullar kiradi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar matn mazmuni yuzasidan savollar tuzadi, asosiy g‘oyalarni aniqlaydi, fikrlarni taqqoslaydi va umumlashtiradi. Natijada dars jarayoni jonlanib, o‘quvchilarning tafakkur faolligi ortadi. Shuningdek, interfaol metodlar o‘quvchilarda muloqot madaniyatini, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. O‘quvchilar bir-birining fikrini tinglash, baholash va asosli xulosa chiqarishga o‘rganadi. Bu esa o‘qish darslarini samarali tashkil etish bilan birga, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Mustaqil fikrlash bu o‘quvchining o‘z bilim va tajribasiga tayangan holda muammolarga yechim topa olishi, qaror qabul qilishi hamda o‘z fikrini erkin va asosli tarzda ifoda etish qobiliyatidir. Ta’lim jarayonida mustaqil fikrlashni shakllantirish o‘quvchining shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo‘lib, u tanqidiy fikrlashning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘qish darslarida bu ko‘nikmani rivojlantirish uchun qulay sharoit mavjud. O‘qish darslarida mustaqil fikrlash, avvalo, o‘quvchining matn mazmuniga shaxsiy munosabat bildirishida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi muallif fikrini to‘liq qabul qilish bilan cheklanmay, uni tahlil qiladi, baholaydi va o‘z qarashlari bilan solishtiradi. “Siz bu voqeaga qanday baho berasiz?”, “Qahramonning o‘rnida siz nima qilgan bo‘lardingiz?” kabi savollar o‘quvchini mustaqil mulohaza yuritishga undaydi. Shuningdek, mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun ijodiy topshiriqlar, ochiq savollar va muammoli vaziyatlardan foydalanish muhimdir. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning faqat tayyor javobni takrorlashiga emas, balki yangi g‘oyalar ilgari surishiga, fikrlarini dalillar bilan asoslashiga yordam beradi. Natijada o‘quvchilar o‘z bilimlariga ishonch hosil qiladi, fikrini himoya qila oladigan, tanqidiy va mustaqil tafakkurga ega shaxs sifatida shakllanadi.

Mantiqiy tafakkur bu shaxsning fikr yuritish jarayonida sabab–oqibat bog‘lanishlarini aniqlashi, dalillarni tizimli ravishda tahlil qilishi va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Ta’lim jarayonida mantiqiy tafakkurning rivojlanishi o‘quvchilarning bilimlarni chuqur va ongli o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. O‘qish darslarida mantiqiy tafakkur tanqidiy fikrlashning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanadi. O‘qish darslarida matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilar voqealar ketma-ketligini aniqlash, sabab va natijani bog‘lash, qahramonlar xatti-harakatining mantiqiy asoslarini tushunishga harakat qiladi. Masalan, “Nima sababdan bu voqea yuz berdi?”, “Bu holat qanday oqibatlarga olib keldi?” kabi savollar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini faollashtiradi. Natijada o‘quvchi matn mazmunini chuqurroq anglaydi va uni yaxlit tizim sifatida idrok etadi. Shuningdek, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda taqqoslash, umumlashtirish, tahlil va sintezga

yo'naltirilgan topshiriqlar muhim ahamiyatga ega. O'qish darslarida bunday mashqlarni muntazam qo'llash o'quvchilarda fikrlar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'ra olish, noto'g'ri yoki asossiz xulosalarni aniqlash hamda o'z fikrini mantiqan asoslab berish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa tanqidiy fikrlashning samarali rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi.

Ta'lim samaradorligi bu o'quv jarayonida belgilangan maqsadlarga erishish darajasi va o'quvchilarning bilim, ko'nikma hamda tafakkur sifatini oshirishning natijadorligi sifatida tushuniladi. O'qish darslarida tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash va mantiqiy tafakkur kabi ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Ta'lim samaradorligi yuqori bo'lishi uchun o'quvchilar faolligi, darsga qiziqishi va o'z bilimini amaliyotga tatbiq eta olishi zarur. Shu bois o'qituvchi o'quv jarayonini interfaol metodlar asosida tashkil qilishi, matn tahlili va muammoli topshiriqlar orqali o'quvchilarning fikrlashini faollashtirishi kerak. Bu yondashuv o'quvchilarni passiv o'rganishdan faol, tanqidiy va mustaqil fikrlashga yo'naltiradi. Shuningdek, ta'lim samaradorligi o'quvchilarning erkin fikr bildirish, qaror qabul qilish va bilimlarni turli kontekstlarda qo'llay olish qobiliyatiga bog'liq. O'qish darslarida bunday ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimga ega bo'ladi, balki o'z tafakkurini amaliyotda qo'llay oladigan shaxsga aylanadi. Shu tarzda, ta'lim samaradorligi o'quv jarayonining mazmuni va metodikasini optimallashtirish orqali sezilarli darajada oshiriladi.

Xulosa. Mazkur maqolada o'qish darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalasi keng va har tomonlama yoritildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish, mantiqiy va analitik tafakkur, shuningdek, muammolarga turli nuqtai nazardan yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. O'qish darslarida o'quvchilar matnni faqat o'qib tushunish bilan cheklanmasdan, uni tahlil qilishi, muallif g'oyasini baholashi va shaxsiy xulosalar chiqarishi zarur. Shu jihat pedagogik jarayonni faollashtirish va o'quvchilarni o'z bilimini mustaqil ravishda qo'llay oladigan shaxsga aylantirishga xizmat qiladi. Maqolada interfaol metodlar, matn tahlili, savol-javob, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning amaliy yo'llari keltirildi. Ushbu metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi, fikrlarni mantiqan asoslab berish va turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'z bilimini real hayotiy vaziyatlarga tatbiq eta olish imkoniyatiga ega bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshadi. O'qish darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning intellektual salohiyatini kengaytiradi, ularning shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va zamonaviy ta'lim talablariga mos keladigan kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu sababli, tanqidiy fikrlashni o'qish darslarida tizimli ravishda rivojlantirish o'qituvchi uchun metodik jihatdan eng dolzarb vazifa bo'lib, o'quvchilarning bilim darajasi va

tafakkur sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Natijada, tanqidiy fikrlashni shakllantirish nafaqat o'quvchilarning o'qish faoliyatini samarali qilishga, balki ularning mustaqil, ijodiy va mantiqiy fikrlay oladigan shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladigan strategik pedagogik yo'nalish ekanligi ta'kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bottomley, J., Maude, K., Prymachuk, S., & Waugh, D. Critical Thinking Skills for Your Education Degree (1-chi nashr). London: Routledge, 2025.
2. Eales-Reynolds, L.-J., Judge, B., Jones, P., & McCreery, E. Critical Thinking Skills for Education Students (revised edition). 2025.
3. Research Anthology on Developing Critical Thinking Skills. IGI Global, 2025.
4. Levitin, Daniel J. A Field Guide to Lies: Critical Thinking in the Information Age Viking, 2016.
5. Kahneman, Daniel. Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux, 2015
6. Weinberg, Gabriel & Fine, Lauren McGoodwin. Super Thinking: The Big Book of Mental Models. 2019.